

שיעור 1

התיתכן קריאה אקולוגית בספרות חז"ל?

קהלת רבה ז, יג (הנוסח והפיסוק על פי מהדורת הירשמן-קיפרווסר בשינויים קלים)

"רָאָה אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים [כִּי מִי יוּכַל לְתַקֵּן אֶת אֲשֶׁר עָוְנוּ] (קהלת ז, יג). ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון: בשעה שברא ה' אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאין ומשובחין הן. כל מה שבראתי בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת, אין מי שיתקן אחריך. ולא עוד, אלא שאת גורם מיתה לאותו צדיק. משל: משה רבינו למה הוא דומה? לאשה עוברה, שהיתה חבושה בבית האסורין. ילדה שם וגדלה שם ומתה שם. לימים עבר המלך על פתח האסורין. עד שהמלך עובר, התחיל הבן צווח ואומר: אדני המלך, כאן נולדתי, כאן גדלתי, באי זה חטא אני נתון כאן? אמר לו המלך: בחטא של אמך. כך שכתוב: 'הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ' (בראשית ג, כב), כתוב: 'הֵן קָרְבוּ יָמֶיךָ לָמוּת' (דברים לא, יד).

בראשית ג, 22

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע
וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם

דברים לא, 14

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הֵן קָרְבוּ יָמֶיךָ לָמוּת
קְרָא אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצְבוּ בְּאֶהָל מוֹעֵד וְאַצְוֶנּוּ
וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיהוֹשֻׁעַ וַיִּתְיַצְבוּ בְּאֶהָל מוֹעֵד

קהלת זוטא על קהלת ז, 13

"רָאָה אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים" (קהלת ז, יג). כיון שברא ה' את אדם הראשון, נטלו והולוכו באילני גן עדן; רָאָה אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים, מה נאין הן, מה משובחין הן, כל מה שבראתי בשבילך בראתי. אל תקלקל במעשיך. ועמד וקלקל במעשיו ונקנסה עליו מיתה לו ולדורותיו עד סוף כל הדורות.

מה שאנו עושים בתחום האקולוגי תלוי בתפיסתנו את מערכת היחסים בין האדם לטבע. עוד מדע ועוד טכנולוגיה לא יוציאו אותנו מהמשבר האקולוגי הנוכחי, עד שנמצא דת חדשה, או נחשוב מחדש על הדת הישנה שלנו.

**Lynn White Jr, "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis",
in: Science, 155.3767 (1967), p.1206**

אילו הידע שלנו על העולם היה מוגבל למה שאפשר להסיק מהפרסומים החשובים של חקר הספרות, היינו מגלים במהירות שגזע, מעמד ומגדר היו הנושאים ה"חמים" בסוף המאה ה-20, אבל לעולם לא היינו חושדים שהמערכות המאפשרות חיים על פני כדור הארץ במצוקה. אכן, אפשר שלעולם לא היינו יודעים שכדור הארץ קיים בכלל.

Cheryll Glotfelty, The Ecocriticism Reader (1991), XVI

משבר האקלים הוא גם משבר של תרבות, ולכן של דמיון... כאשר יבואו קוראי העתיד לחפש בספרות שלנו עקבות של העולם השונה שהורשנו להם – ולא ימצאו אותן – לא תהיה להם ברירה אלא להסיק שהעידן שלנו, הגאה כל כך במודעותו העצמית, לא היה אלא עידן ההכחשה הגדולה.

Amitav Ghosh, The Great Derangement (2016), p. 9-11

בבלי, ברכות מג ע"ב (כ"י מינכן 95)

אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק לדברא ביומי ניסן וחזא אילני דמלבלבי [= זה שיוצא לשדה בימי ניסן ורואה אילנות מלבלבים], אומר ברוך שלא חיסר מעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות מהן בני אדם.

בראשית רבה, מ (מהר" תיאודור-אלבק) עמ' 387

אמר ר' תנחומא: מעשה בתמרה אחת שהיתה עומדת באמתו [= ואולי צ"ל בחמת או בחמתן; שם מקום] ולא היתה עושה פירות. עבר דקל אחד וראה אותה, אמר: אי ארכבה זו צופה מיריחו. כיון שהרכיבו אותה עשת פירות.

מדרש תהלים מב; במדבר רבה ג

תמרה היא רואה מיריחו והיא מתאוה לה בלבה [...]

בראשית א, 24-31

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֶמָּה וָרֶמֶשׂ וְחַיֵּית הָאָרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי כֵן. וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בְּדִגְתַּת הַיָּם וּבַעֲוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ. וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשֶׁהּ וִירְדּוּ בְּדִגְתַּת הַיָּם וּבַעֲוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּת הָרֶמְשֵׁשׁ עַל הָאָרֶץ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְאֶת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְרִי עֵץ זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ. וְלִכָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְלִכָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכָּל רֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי כֵן. וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי.

בראשית ב, 4 - ג, 24

אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וּשְׁמַיִם. וְכָל שֵׁיחַ הַשָּׂדֶה טָרֶם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טָרֶם יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹהִים עַל הָאָרֶץ וְאָדָם אֵין לְעֹבֵד אֶת הָאֲדָמָה. וְאָדָם יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה. וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. וַיִּטֶּע ה' אֱלֹהִים גֵּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר. וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נֹחֵמֵד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֹאכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֵן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע...

בראשית ב, 4 - ג, 24

וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיִּנְחֵהוּ בִּגְן עֵדֶן לְעֹבְדָהּ וּלְשִׁמְרָהּ. וַיִּצּוּ ה' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ הָגֵן אָכַל תֹּאכַל. וּמִעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת. וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה לוֹ עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ. וַיִּצֶר ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֶת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם לְרְאוֹת מָה יִקְרָא לוֹ וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ. וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֹזֵר כְּנֶגְדּוֹ. וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים תִּרְדָּמָה עַל הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֵּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָהּ. וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצִּלְעַת אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיָּבֵאָהּ אֶל הָאָדָם. וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הִפַּעַם עָצָם מַעֲצָמִי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחָהּ זֹאת...

בראשית ב, 4 - ג, 24

וְלָאָדָם אָמַר כִּי שְׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וַתֹּאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָהּ בְּעֶצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ. וְקוֹץ וְדִרְדָּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. בְּזַעַת אִפְּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבָה אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עָפָר אַתָּה וְאֵל עָפָר תָּשׁוּב. וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל חַי... וַיִּשְׁלַחַהּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעֹבֵד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם. וַיִּגְרֹשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁכֵּן מִקְדָּם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַכְּרִבִּים וְאֶת הַלֵּט הַחֲרִב הַמֵּתֵהֶפֶכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים.

שיעור 2 טבע, קניין, וצמיחת הסובייקט

דברים כ, 19-20

כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה
לא תשחית את עצה לנדה עליו גרזן
כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת
כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור
רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכרת
ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמה מלחמה עד רדתה

ספרי דברים, רג-רד (נוסח מהר" פנקלשטיין)

כי תצור אל עיר – במלחמת הרשות הכתוב מדבר...
לא תשחית את עצה לנדה עליו גרזן – אין לי אלא גרזן, מניין אף למשוך הימנה אמת המים? תלמוד
לומר: לא תשחית את עצה, בכל דבר...
כי האדם עץ השדה – מלמד שחיו של אדם אינם אלא מן האילן.
רבי ישמעאל אומר: מיכן חס המקום על פירות האילן קל וחומר מאילן, ומה אילן שעושה פירות
הזהיר הכתוב עליו, פירות עצמם על אחת כמה וכמה.
לבוא מפניך במצור – הא אם מעכבך לבוא מפניך במצור קצצהו.
רק עץ אשר תדע – זה אילן מאכל,
כי לא עץ מאכל הוא – זה אילן סרק.
אם סופינו לרבות את אילן מאכל, מה תלמוד לומר עץ מאכל? מלמד שאילן סרק קודם לאילן מאכל.
יכול אפילו מעולה בדמים, וכדברי רבי אלעזר ברבי שמעון? תלמוד לומר: אותו תשחית וכרתה, עושה
אתה ממנו תיקים ונדביאות.

והרגת את האשה ואת הבהמה

”אם אדם חטא, מה חטאת הבהמה? אילא מפני שבאת תקלא לאדם על ידיה לפיכך אמר הכתוב
תיסקל” (משנה סנהדרין ז, ד).
והרי דברים קול וחומר. ומה בהמה שאינה יודעת להבין בין טוב לרע, על שבאת תקלה על ידיה
לפיכך אמר הכתוב תיסקל, אדם, שהוא גורם לחבירו להטותו מדרך החיים לדרך המות, על אחת כמה
שיעבירם המקום מן העולם.

כיוצא בו אתה אומר. "אבד תאבדון את כל המקומות" וגו', "ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם" וגו'. והרי דברים קול וחומר. ומה אם המקומות והאילנות, שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על שבאת תקלה לאדם על ידיהן אמר הכתוב השחת שרוף ובלי והעבירן מן העולם, אדם, שהוא גורם לחבירו להטותו מדרך החיים לדרך המות, על אחת כמה שיעבירם מן העולם.

ספרא אחרי מות, פר' ח, ג (נוסח כ"י וטיקן בשינויים קלים)

כי למה אמרה התורה להחריב את המקומות ולאבד את האילנות, מפני שמזכירין גנותו שלאדם. והרי דברים קול וחומר. ואם כך חס המקום על כבודן שלרשעים. קול וחומר על כבודן שלצדיקים. לעינין צדיקים הוא אומר "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתופשה" וגו', והרי דברים קול וחומר. ואם האילנות, שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על שהן עושין את הפירות חס עליהן המקום מלהעבירן מן העולם, אדם, שהוא עושה את התורה, ועושה רצון אביו שבשמים, על אחד כמה שיחוס עליו המקום מלהעבירו מן העולם. לעינין רשעים הוא אומר "רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא" וגו', והרי דברים קול וחומר. ומה האילנות, שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על שאינן עושין פירות לא חס עליהן המקום מלהעבירן מן העולם, אדם שאינו עושה את התורה, ואינו עושה רצון אביו שבשמים, על אחת כמה שלא יחוס עליו המקום מלהעבירו מן העולם.

ספרא אחרי מות, פר' ח, ג (נוסח כ"י וטיקן בשינויים קלים)

רבן יוחנן בן זכאי אומר, הרי הוא אומר "אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך", אבנים המטילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. קול וחומר. ומה אם אבנים, שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שהן מטילות שלום בין ישראל לאביהן שבשמים אמר הכתוב "לא תניף", אדם, שהוא עושה שלום בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין עיר לעיר, בין מדינה למדינה, בין אומה לחברתה, על אחת כמה שלא תבואנו הפורענות.

משנה, בבא קמא ח, ו

החובל בעצמו - אף על פי שאינו רשאי, פטור;
אחרים שחבלו בו, חייבין.
והקוצץ נטיעותיו - אף על פי שאינו רשאי, פטור;
אחרים שקצצו את נטיעותיו, חייבים.

שיעור 3 מקניין אל הגוף

בבלי, בבא קמא, צא ע"ב

מאן תנא דשמעת ליה דאמר: אין אדם רשאי לחבל בעצמו?
I אילימא האי תנא הוא, דתניא: "ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש" – רבי אלעזר אומר: מיד נפשתיכם אדרש את דמכם;
ודלמא קטלא שאני!
II אלא האי תנא הוא – דתניא: מקרעין על המת, ולא מדרכי האמורי. אומר רבי אלעזר: שמעתי שהמקרה על המת יותר מדאי – לוקה משום "בל תשחית".
וכל שכן גופו.
ודלמא בגדים שאני, דפסידא דלא הדר הוא!
כי הא דרבי יוחנן קרי [להו] למאני[ה] "מכבדותי",
ורב חסדא כד הוה מסגי ביני היזמי והגי – מדלי להו למאניה,
אמר: זה מעלה ארוכה, וזה אינו מעלה ארוכה.
III אלא האי תנא הוא – דתניא: אומר רבי אלעזר הקפר ברבי, מה תלמוד לומר: "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש"? וכי באיזה נפש חטא זה? אלא שציער עצמו מן היין.
והלא דברים קל וחומר – ומה זה, שלא ציער עצמו אלא מן היין, נקרא חוטא; המצער עצמו מכל דבר, על אחת כמה וכמה.

בבלי, בבא קמא, צא ע"ב

הקוצץ נטיעותיו [וכו']...
אמר רב: דיקלא דטען קבא – אסור למקצציה.
מיתבי: כמה יהא בזית ולא יקצץ[נ] ו? רובע!
שאני זיתים, דחשיבי.
אמר רבי חנינא: לא שכיב שיבחת ברי, אלא דקץ תאינתא בלא זמנה.
אמר רבינא: ואם היה מעולה בדמים, מותר.
תניא נמי הכי: "רק עץ אשר תדע" – זה אילן מאכל, "כי לא עץ מאכל הוא" – זה אילן סרק. וכי מאחר שסופו[נ] לרבות כל דבר, מה תלמוד לומר "כי לא עץ מאכל"? להקדים סרק למאכל. יכול אפילו מעולה בדמים? תלמוד לומר: "רק".
שמואל אייתי ליה אריסיה תמרי. אכיל, טעים בהו טעמא דחמרא.
אמר ליה: מאי האי? אמר ליה: ביני גופני קיימי.
אמר: מכחשי בחמרא כולי האי? למחר אייתי לי מקוריהו.

רַב חֲסֵדָא חֲזָא תַּאֲלִי בִּי גּוּפָנִי.
אָמַר לִיה לְאַרְיִסְיָה: עֲקָרְיָנָהּ; גּוּפָנִי קָנִי דְקָלִי, דְקָלִי לֹא קָנִי גּוּפָנִי.

בבלי שבת, קבט ע"א

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל: עוֹשִׁין מְדוּרָה לְחֵיה בְּשַׁבַּת בִּימוֹת הַגְּשָׁמִים.
סְבוּר מִינָה לְחֵיה – אֵין, לְחוּלָה – לֹא, בִּימוֹת הַגְּשָׁמִים – אֵין, בִּימוֹת הַחֶמֶה – לֹא.
וְלֹא הִיא, לֹא שְׁנָא חֵיה וְלֹא שְׁנָא חוּלָה, לֹא שְׁנָא בִּימוֹת הַגְּשָׁמִים וְלֹא שְׁנָא בִּימוֹת הַחֶמֶה.
מְדַאֲתֵמֹר, אָמַר רַב חֲזִיא בְּרַ אֲבִין אָמַר שְׁמוּאֵל: הִקִּיז דָּם וְנִצְטָנָן – עוֹשִׁין לוֹ מְדוּרָה אֲפִילוּ בְּתַקּוּפַת תַּמּוּז.

שְׁמוּאֵל צִלְחוּ לִיה תַּכְתָּקָא דְשִׁאגָא,
רַב יְהוּדָה צִלְחוּ לִיה פְּתוּרָא דִּיּוֹנָה,
לְרַבָּה צִלְחוּ לִיה שְׂרָשִׁיפָא.
וְאָמַר לִיה אֲבִי לְרַבָּה: וְהָא קָעֲבַר מָר מִשּׁוּם "בֵּל תִּשְׁחִית!"
אָמַר לִיה: "בֵּל תִּשְׁחִית" דְּגוּפָא עֲדִיף לִי.

בבלי שבת, קמ ע"ב

וְאָמַר רַב חֲסֵדָא: הָאֵי מֵאן דְּאֶפְשָׁר לִיה לְמִיכָל נַהֲמָא דְשַׁעְרֵי וְאֶכְל דְּחִיטֵי קָעֲבַר מִשּׁוּם "בֵּל תִּשְׁחִית".
וְאָמַר רַב פִּפְא: הָאֵי מֵאן דְּאֶפְשָׁר לְמִיִּשְׁתִּי שִׁיכָרָא וְשְׁתִּי חֲמָרָא – עוֹבֵר מִשּׁוּם "בֵּל תִּשְׁחִית".
וְלֹא מִלְּתָא הִיא – "בֵּל תִּשְׁחִית" דְּגוּפָא עֲדִיף.

ספר החינוך, מצוה תקבט

שרש המצוה ידוע, שהוא כדי ללמד נפשנו לאהב הטוב והתועלת ולהדבק בו ומתוך כך תדבק בנו הטובה ונרחיק מכל דבר רע ומכל דבר השחתה. וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הבריות ומקרבים אותן לתורה, ולא יאבדו אפילו גרגיר של חרדל בעולם, ויצר עליהם בכל אבדון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם; ולא כן הרשעים, אחיהם של מזיקים, שמחים בהשחתת עולם, והמה משחיתים את עצמם במדה שאדם מודד בה מודדין לו. כלומר, בה הוא נדבק לעולם, וכענין שכתוב (משלי יז, ה) שמח לאיד לא ינקה רע. והחפץ בטוב ושמח בו – נפשו בטוב תלין לעולם. זה ידוע ומפורסם.

שיעור 4

אחריות סביבתית בין-דורית כמוטיב ספרותי

בבלי תענית, כג ע"א (נוסח הדפוס, בשינויים קלים)

אמר רבי יוחנן: כל ימיו של אותו צדיק, היה מצטער על מקרא זה: "שיר המעלות בשוב ה' את שבת ציון היינו כחלמים", אמר: מי איכא דגיים שבועין שגין בחלמא?
יומא חד הוה אזל באורחא,
חזייה לההוא גברא דהוה נטע חרובא,
אמר ליה: האי, עד כמה שגין טעין?
אמר ליה: עד שבועין שגין.
אמר ליה: פשיטא לך דחייט שבועין שגין?
אמר ליה: אנא חרובא בעלמא אשכחיה. כי היכי דשתלו לי אבהתי — שתלי נמי לבראי.
[בכ"י יד הרב הרצוג: "אנא עלמא בחרובא אשכחתי; כי היכי דשתלי לי אבהתי, אנא נמי אשתיל לבניי"]

בבלי תענית, כג ע"א (נוסח הדפוס, בשינויים קלים)

יתיב, קא כריך ריפתא,
אתאי ליה שינתא,
נים.
אהדרא ליה משוניתא, איכסי מעינא, ונים שבועין שגין.
כי קם, חזייה לההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו,
אמר ליה: אתה הוא דשתלתיה?
אמר ליה: בר בריה אנא.
אמר: שמע מינה דגיימי שבועין שגין.

בבלי תענית, כג ע"א (נוסח הדפוס, בשינויים קלים)

חזא לחמר [ת]יה דאתיילידא ליה רמכי רמכי.
אזל לביתיה.
אמר להו: בריה דחוני המעגל מי קיים?
אמרו ליה: בריה ליתא, בר בריה איתא.
אמר להו: אנא חוני המעגל.
לא הימנוהו.

אֲזַל לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, שִׁמְעִינְהוּ לְרַבֵּנּוּ דְקָאמְרִי: נְהִירֵן שְׁמַעְתָּתִין כְּבִשְׁנֵי חוֹנֵי הַמַּעְגָּל, דְּכִי הוּי עֵייל לְבֵית
מִדְרָשָׁא – כָּל קוּשְׂיָא דִּהּוּ לֵהוּ לְרַבֵּנּוּ הָוֵה מְפָרֵק לֵהוּ.
אָמַר לֵהוּ: אָנָּא גִיְהוּ!
וְלֹא הִימְנוּהוּ, וְלֹא עֲבָדִי לִיהּ יִקְרָא כְּדַמְבַּעֵי לִיהּ.
חֲלַשׁ דַּעְתִּיהּ, בַּעַז רַחֲמֵי, וּמִית.
אָמַר רַבָּא: הֵינּוּ דְאָמְרֵי אֵינְשֵׁי: אוּ חֲבֵרוּתָא אוּ מִיתוּתָא.

ויקרא רבה כה, ה (נוסח משוחזר מכתבי היד וקטעי הגניזה)

אֲדַרְיָנוּס שְׁחִיק טַמְיָא הָוֵה עֵבֶר בְּאֵלִין שְׁבִילֵיָא דְטַבְרִיָא וְחָמָא חַד גָּבֵר סָב קָאִים וְחָצִיב חֲצוּבָן לְמַנְצָב
נְצִיבִין.
אָמַר לִיהּ: סָבָא סָבָא, אִי קָרַצְתָּ לָא חֲשַׁכְתָּ!
אָמַר לִיהּ: קָרִיצַת וְחֲשִׁיכַת, וּמָה דִּהְיִי לְמָרִי שְׁמִיָא עֲבִיד. אָמַר לִיהּ: בְּחִיָּךְ סָבָא, בַּר כַּמָּה שָׁנִין אַתְּ יוֹמָא
דִּין? אָמַר לִיהּ: בַּר מָאָה שָׁנִין.
אָמַר לִיהּ: וְאַתְּ בַּר מָאָה שָׁנִין וְקָאִים וְחָצִיב חֲצוּבִין לְמַנְצָב נְצִיבִין? סָבֵר דְאַתְּ אָכִיל מְנַהוֹן? אָמַר לִיהּ: אֵין
זָכִית, אָכְלִית; וְאִם לָאוּ – כָּשֶׁם שְׁיַגְעוּ לִי אֲבָהָתִי, כֹּךְ אֲנִי יִגַּע לְבָנִי.
אָמַר לִיהּ: בְּחִיָּךְ, אִם זָכִית אָכֹל מְנַהוֹן תִּהְיֶה מוֹדַע לִי. אָמַר לִיהּ: אֵין זָכִית, אָכְלִית; וְאִם לָאוּ – כָּשֶׁם
שְׁיַגְעוּ לִי אֲבָהָתִי, כֹּךְ אֲנִי יִגַּע לְבָנִי. אָמַר לִיהּ: בְּחִיָּךְ, אִם זָכִית אָכֹל מְנַהוֹן תִּהְיֶה מוֹדַע לִי.
לְסוּף יוֹמִין עֲבָדִין תֵּאֲנִיָא.
אָמַר: הָא עֲנַתָּה נוֹדַע לְמַלְכָּא;
מָה עֲבַד? מָלָא קָרְטָלָא תֵּאֲנִין וְסָלַק וְקָם לִיהּ עַל תַּרְעָה פְּלָטִין.
אָמְרִין לִיהּ: מָה עֲסָקְךָ?
אָמַר לוֹן: עֲלוֹן קָדָם מַלְכָּא.
כִּיּוֹן דַּעַל, אָמַר לִיהּ: מָה עֲסָקְךָ?
אָמַר לִיהּ: אָנָּא סָבָא דַּעְבֵּרְתָּ עָלִי וְאָנָּא חָצִיב חֲצִיבִין לְמַנְצָב נְצִיבִין, וְאָמַרְתָּ לִי אֵין זָכִית תִּיכּוֹל מְנַהוֹן תִּהְיֶה
מוֹדַע לִי; הָא זָכִיתִי וְאָכִילִית מְנַהוֹן וְהִילִין תֵּאֲנִיָא מִן פְּרִיָהוֹן.
אָמַר אֲדַרְיָנוּס בִּהְהִיא שַׁעְתָּא: קְלוּוֹנִין אָנָּא תַתְּנֹן סִילוֹן דְדַהֲבָא וִיתִיב לִיהּ.
אָמַר: קְלוּוֹנִין אָנָּא דַּתְּפֹנוֹן הַדִּין קָרְטֵל דִּידִיהּ וְתַמְלוֹן יְתִיהּ דִּינְרִין.
אָמְרִין לִיהּ עֲבֹדוּהִי:
כָּל הַדִּין מוֹקְרָא תִּיקְרִינִיהּ לְהַדִּין סָבָא דִּיהוּדָאִי?
אָמַר לְהוֹן: בְּרִיָּה אוֹקְרִיא
וְאָנָּא לָא אָנָּא מוֹקֵר לִיהּ?!
אֲדַרְיָנוּס שְׁחִיק טַמְיָא הָוֵה עֵבֶר בְּאֵלִין שְׁבִילֵיָא דְטַבְרִיָא
וְחָמָא חַד גָּבֵר סָב קָאִים וְחָצִיב חֲצוּבָן לְמַנְצָב נְצִיבִין.
אָמַר לִיהּ: סָבָא סָבָא, אִי קָרַצְתָּ לָא חֲשַׁכְתָּ!
אָמַר לִיהּ: קָרִיצַת וְחֲשִׁיכַת, וּמָה דִּהְיִי לְמָרִי שְׁמִיָא עֲבִיד.

אמר ליה: בחייה, אם זכית אכול מנהון תהיה מודע לי.
 זכה ההוא סבא ועבדו אילין נציבתא פירין ביומוי.
 מה עבד? מלא סלא דפירי ואזל וקם ליה קמיה.
 אמר ליה: אנא סבא דעברת עלי
 ואמרתי לי אי עבדת אילין נציבתא פירין ביומך את מטעים לי מנהון.
 אמר: ליפנון סלא ותמלון יתיה דינרין.

קהלת ב, 18-21

שנאתי אני את כל עמלי שאני עמל תחת השמש שאניחנו לאדם שיהיה אחרי. ומי יודע החכם יהיה או
 סכל וישלט בכל עמלי שעמלתי ושחכמתי תחת השמש גם זה הכל. וסבותי אני ליאש את לבי על כל
 העמל שעמלתי תחת השמש. כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון ולאדם שלא עמל בו יתנונו
 חלקו גם זה הכל ורעה רבה.

קהלת רבה ב, כ

וסבותי אני ליאש את לבי, מליגע;
 וחזרתי ואמרתי כשם שיגעו אחרים לי כך אני יגע לאחרים.
 אדריאנוס שחיק עצמות...

ויקרא רבה כה

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל (ויקרא יט, 23)...
 הדא תרגולתא, פד אפרוחיה דקיקין היא מכנשא להון ויהבת להון תחות אגפא, ומשחנה להון
 ומעדרנה קדמיהון, וכד אינון רביה, חד מנהון בעי למקרב לותיה, והיא נקרה ליה בגו רישיה, ואמרת
 ליה: זיל עדור בקוקלתך.
 כך כשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה היה המן יורד והבאר עולה להן והשליח מצוי להן, וענני כבוד
 מקיפות אותן, ועמוד ענן מסיע לפניהם;
 כיון שנכנסו ישראל לארץ אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטעון מכושיה ויפוק וינצוב ליה נציבין,
 הדא הוא דכתיב: 'כי תבאו אל הארץ ונטעתם'.
 אדריאנוס שחיק טמא...

שיעור 5

אדם ובהמה תושיע ה': פוליטיקה וטבע בין מזרח למערב

בראשית רבה לג, א

אלכסנדרון מקדון אזל לגב מלכא קציא לאחורי צלמי חשך.
נפק טעין ליה גרומי דדהב בגו דיסקוס דדהב.
אמר ליה: ולממונך אנא צריך?
אמר ליה: ולא הוה לך מה מיכול בארעך דאתית לך ליידין?
אמר ליה: לא אתית בעי למידע אלא היך אתון דיינין.
מן יתיב גביה, אתא חד בר נש קבל על חבריה;
אמר: הדין גברא זבן לי הדא קיקלא, ואשכחית בגוה סימא; קיקלא זבני, סימא לא זבני;
ההוא דזבין אמר: קיקלא ומה דבגבה זבינית.
אמר לחד מנהון: אית לך בר דכר?
אמר ליה: אין.
אמר לחורן: אית לך ברת?
אמר ליה: אין.
אמר ליה: איזל אסב דא לדין ויהא ממונא לתריהון.
חמניה יתיב תמן. אמר ליה: מה, לא דנית טבאות? אמר ליה: אין.
אמר ליה: אילו הוה גביכון, היך הויתון דנין? אמר ליה: קטלין דין ודין ומלכותא נסבא ממונא דתרתיהון.
אמר ליה: אית גביכון מטר נחת? אמר ליה: אין. אית גביכון שמשא דנח? אמר ליה: אין. אית גביכון
בעיר דקיק? אמר ליה: אין. אמר ליה: תפח רוחיה דההוא גברא! דלא בזכותיכון מיטרנא נחתי עליכון,
ולא בזכותיכון שמשא דנח עליכון, אלא בזכותא דבעירא דקיקא; דכתיב 'אדם ובהמה תושיע ה' - אדם
בזכות בהמה תושיע ה'.

בראשית רבה לג, א (לפני)

ר' יהושע בן לוי סלק לרומי.
חמא תמן עמודיא דמכסיין בטפטין בצינה שלא יקרשו ובשרב שלא יתבקעו;
ומהלך בשוקא חמא חד מסכן מכרך בחדא מחצלה, ואית דאמרין פלגא מרדעה דחמר.
על אותן העמודים קרא: "צדקתך כהררי אל" - הן דיהבת אשפעת;
על אותו העני קרא: "משפטיך תהום רבה" - הן דמחיית גזיית. בראשית רבה לג, א

בראשית רבה לג, א (אחרי)

"אדם" מפני בהמה "תושיע ה'" - כך אדם אנחנו, כבהמה תושיענו, לפי שאנו נמשכין אחריו.
הדא הוא דכתיב: 'משכני אחריך נרוצה'.
ולהיכן אנו נמשכין אחריך, לגן עדן. דכתיב "יריון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם".

ירושלמי בבא מציעא ב, ה

שמעון בן שטח הוה עסיק בהדא כיתנא.
אמרין ליה תלמידיו: ר', ארפי מינך, ואנן זבנין לך חדא חמר, ולית את לעי סוגין.
אזלון ובנן ליה חדא חמר מחד סירקאי, ותלי ביה חדא מרגלי.
אתון לגביה. אמרין ליה: מן כדון לית את צריך לעי תובן.
אמר לון: למה?
אמרין ליה: זבנינן לך חד חמר מחד סירקאי, ותלי ביה חדא מרגלי.
אמר לון: וידע בה מרה?
אמרין ליה: לא.
אמר לון: איזל חזר.
לא כן אמר רב חונא ביבי בר גוזלון בשם רב, התיבון קמי ר' אפי' כמאן דמר גזילו שלגוי אסור, כל עמא מודיי שאבידתו מותרת!
מה [או] תון סברין, שמעון בן שטח ברברון הוה?
בעי הוה שמעון בן שטח משמע 'ברוך אלההון דיהודאי' מאגר כל הדין עלמא.
...
אבא אושעיה איש טורייא הוה קצר. עלת מלכתא מסחי גו מגירה דמייא, ואובדת בינדילנין דידה, ואשכחה. מי נפקא, אושטיה ליה.
אמרה: אהין להן לי, אהן מהו חשוב עלי? אית לי טבין מיניה, אית לי סוגין מיניה! אמר ליה: אוריתא גזרת דנחזור.
אמרה: בריך אלההון דיהודאי.
...
אלכסנדרוס מקדון סליק גבי מלכא קצייא...